

Povijesno-biblijski počeci veterinarske i humane medicine u kulturi i društvu starih Hebreja

Saša Zavrtnik* i Damir Žubčić

Uvod

Počeci medicine u različitim naroda gotovo su jednaki (Grmek i Budak, 1996.), a medicina je zapravo stara koliko i ljudski rod (Glesinger, 1954., Vučevac Bajt, 1993.). Ljudi su sebi od samih početaka pokušavali pomoći kada bi se razbolili, ozlijedili ili bili ugrizi (Osler, 1913.) što predstavlja prvi oblik humane medicine - samoliječenje (Thaller, 1938.). Humana medicina prethodi veterinarskoj medicini budući da je čovjek tek kasnije pripitomio divlje životinje te im je pokušavao pomoći kada bi oboljele ili bile ozlijeđene (Vučevac Bajt, 1993.). Zajedničkim suživotom ljudi i životinja čovjek je zamijetio povezanost bolesti u ljudi i životinja, a s obzirom da je već posjedovao određeno znanje iz vlastitog iskustva (upoznao je djelovanje vode, sunca, određenih biljaka i minerala) mogao ga je upotrijebiti na životinje pri pojavi bolesti, ozljeda, ili im je jednostavno pomagao, primjerice kod porođaja (Vučevac Bajt, 1993.). Sprječavanje, liječenje i suzbijanje bolesti zajedničko je objema medicinama stoga se vidi njihova međusobna povezanost na samom početku razvoja medicine u ranijim

kulturama Mezopotamije, Izraela, Egipta, Indije, Kine, Meksika, Perua (Grmek i Budak, 1996.). Ovaj rad istražuje korijene i začetke medicine, kako humane tako i veterinarske, u starohebrejskoj kulturi s obzirom na blizak odnos Hebreja i životinja u njihovoj svakodnevnici. Cilj je da se određeni materijali i dosadašnji radovi, koji govore o tom aspektu njihove povijesti, skupe na jedno mjesto i da se sumarno i pregledno na cjelovit način prikaže posebnost biblijskog zapisa o naprednosti principa po kojima su živjeli Hebreji. Iz njih proizlazi odgovoran stav prema drugom čovjeku i prema životinjama, prema prirodi i okolišu s kojim su bili u stalnoj interakciji, a isto može i treba biti dobar temelj za naše shvaćanje živoga svijeta i u skladu s tim odnosa prema njemu i drugim živim bićima.

Početak civilizacije i podrijetlo Hebreja

Početak civilizacije smatra se vrijeme u kojem su ljudi počeli obrađivati zemlju, sijajući ili sadeći biljke kako bi

Saša ZAVRTNIK*, dr. med. vet., (dopisni autor, e-mail: zavrtnik@gfv.hr), Geotehnički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Varaždin, Hrvatska; dr. sc. Damir ŽUBČIĆ, dr. med. vet., redoviti profesor, Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ih uzgajali i dobili plodove, prinos te kad su pripitomili prvu životinju, bilo za pomoć u lovu i druženje, za rad na zemlji ili za uzgoj (Vučevac Bajt, 1993.). Tako početkom civilizacije i čovjekovim suživotom sa životinjama započinje i razvoj humane pa potom i veterinarske medicine. Čovjek je zamijetio povezanost bolesti u ljudi i životinja, odnosno spoznao je da se neke mogu sa životinja prenijeti na ljude - zoonoze, dok se druge mogu s ljudi prenijeti na životinja - antropozoonoze (Vučevac Bajt i Džaja, 2005.).

Već oko 5000 godina prije Krista Sumerani su nastanjivali područje između rijeka Eufrata i Tigrisa, zemlju pod imenom Mezopotamija, što u prijevodu doslovno znači „zemlja između dviju rijeka“ (Hughes i Travis, 1985., Thorwald, 1991.). Te su rijeke davale plodan mulj što je njihov okolni teritorij činilo plodnosnim i poželjnim za život (Hughes i Travis, 1985.). Upravo to područje je kolijevka civilizacije; luk koji se proteže između Perzijskog zaljeva, kroz doline rijeka Eufrata i Tigrisa pa od sjeverne Sirije do istočnih obala Sredozemnog mora i delte Nila u sjevernom Egiptu - područje zvano *Plodni polumjesec* (Francisco, 1977., Keller, 1997.) (Slika 1).

Hebrejski, odnosno izraelski narod, spada u skupinu Semita. Prema Starozavjetnom zapisu Hebreji potječu od

Slika 1. Područje Plodnog polumjeseca

jednog od Noinih sinova Šema, odnosno Sema. Starozavjetna povijest izraelskog naroda započinje Abrahamom, koji je zajedno sa svojom obitelji - ocem Terahom, ženom Sarajom, nećakom Lotom i svime što je imao krenuo iz Ura Kaldejskog, babilonskog grada blizu ušća Eufrata u južnoj Mezopotamiji, na sjeverozapad prema Sredozemnom moru, ka kanaanskoj zemlji (Hughes i Travis, 1985., Oberški, 2005.). Procjenjuje se da je to bilo negdje oko 20. stoljeća prije Krista (Hughes i Travis, 1985., MacArthur, 1997.), a moguće i za Hamurabijeve vladavine (Karasszon, 1988.).

Hebrejski narod, odnosno Izraelci, tek su pod vodstvom Jošue, Mojsijeva nasljednika, osvojili Palestinu (Francisco, 1977.), što čitamo u Jošuinom knjizi, u 1. poglavlju, 1. do 11. retaka te su počeli živjeti u gradovima i baviti se zemljoradnjom (Hughes i Travis, 1985.). Smatra se da su Hebreji prisutni na području današnje Palestine već u 13. stoljeću prije Krista, a vrlo vjerojatno i ranije (Alexander i Alexander, 1989.).

Prvotno društvo Hebreja

Hebreji su na svom početku, oko 2000 godina prije Krista, živjeli organizirani kao plemena nomadskih pastira ne imajući stalno mjesto boravka. Sam naziv „Hebreji“ označava strance, one koji dolaze s druge strane rijeke Eufrata, nomade (Karasszon, 1988.). Posjedovali su stada ovaca i koza i boravili u šatorima izrađenim od kozje kože ili od tkanja kozje dlake te su se sa svojim obiteljima i stadima selili prema ispaši i pojilištima kako to danas čine arapski beduinski nomadi (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.) (Slika 2). Bili su svakodnevno i blisko vezani uz svoja stada ovaca i koza, zbog hrane i sirovina životinjskog podrijetla te zbog uloge životinja u obredu žrtvovanja Boga (Zavrtnik i Žubčić, 2017.a).

Slika 2. Beduinski nomadi pod šatorima

Zbog velike povezanosti Hebreja i stada važno je i nezaobilazno spomenuti zanimanje *pastir*. Stada koja su pastiri čuvali bila su miješana, ovce i koze (Hughes i Travis, 1985.). Obje životinje služile su im kao izvor mesa, bjelančevina, ali i za žrtvovanje svom Bogu. Pastir je ovce predvodio, dok je koze potjerivao pred sobom. Hranio ih je, selio na pašu i pojio (Slike 3-5). Stado je štitio od različitih zvijeri poput medvjeda, lavova, šakala, vukova i drugih te je uvečer prebrojavao grla i utjerivao ih u tor. Tor je bio otvorenog tipa, kamene ograde, sa samo jednim vratima – ulazom na koji bi pastir noću sjeo ili legao i tako bio živa vrata ovcama (Alexander i Alexander, 1989.). Vlasnici većih stada uzimali su pastire u najam. Koze nisu bile vrijedne poput ovaca, ali su davale oko tri litre mlijeka dnevno, a njihova se dlaka koristila za tkanje šatorskog platna. U Knjizi Postanka, 30. poglavlje, 29. do 43. redak, prikazan je divan primjer spretnosti i znanja pri uzgoju sitne stoke,

Slika 3. Pastiri vode stado ovaca na pašu

Slika 4. Pastiri i stado na pojilištu

Slika 5. Djeca se kupaju i peru ovcu

koza i ovaca. Tu je pokazana sposobnost pri odabiru životinja kako bi se stvarala dva različita stada. Koze i ovce su bile odabirane prema boji dlake, odnosno vune, kao jarčevi i ovnovi. Životinje su se parile na pojilištu, a potomstvo je naravno bilo nalik odabranim roditeljskim parovima (Zavrtnik i Žubčić, 2017.a).

Hebreji su se bavili i *ribarstvom*, no ono je bilo vezano uz rijeke i jezera, posebice Galilejsko jezero (Alexander i Alexander, 1989.) (Slika 6). Između dvije ere, u Isusovo vrijeme, Galilejsko jezero obilovalo je ribom. Lovilo se udicama, ostima, mrežama s utezima na dnu i plutom pri vrhu mreže. Mrežu bi razvlačili između dva čamca ili uz obalu, uvalu te je bacali tamo gdje se riba zadržavala. Riba bi odmah prodavali ili prerađivali na način da bi ju usoljavali pa bi takvu mogli izvoziti, čak i u Rim (Hughes i Travis, 1985.). Danas u njemu ima više od dvadesetak vrsta riba, a zanimljivo je spomenuti ribu svetog Petra koja je zbog svoje određene specifičnosti i spomenuta u Evanđelju po Mateju, 17. poglavlju, 27. retku.

Slika 6. Ribari blaguju uz Galilejsko jezero

Govoreći o odnosu Hebreja i životinja, a s obzirom na to da se *med* na desetke puta spominje kroz čitavi Stari zavjet, moramo spomenuti i njihov odnos prema *pčelama*. Iako ne postoje direktni dokazi da su Hebreji držali i uzgajali pčele (Tenney, 1977.), zbog učestalog spominjanja meda u biblijskom zapisu, a nekoliko puta i samih pčela, možemo zaključiti da je određenog iskustva s njima ipak bilo. Očito se radilo o slobodno živućim pčelinjim zajednicama u divljini. Klima, koja je topla i relativno suha, s dosta medonosne vegetacije, zasigurno im je odgovarala (Tenney, 1977., Alexander i Alexander, 1989.). Sam starozavjetni termin za kanaansku zemlju – Palestinu bio je „*zemlja kojom teče med i mlijeko*“, što nas upućuje na to da ga je u njoj očito i bilo. Citat iz Ponovljenog zakonika 8:7-8 kaže: „*Ta Jahve, Bog tvoj, vodi te u dobru zemlju: zemlju potoka i vrela, dubinskih voda što izviru u dolinama i bregovima; zemlju pšenice i ječma, loze, smokava i šipaka, zemlju meda i maslina...*“ U knjizi Ponovljenog zakona 32:13 stoji i: „*Povede ga po visočijima zemlje, nahrani ga plodovima poljskim, dade mu meda iz pećine...*“ Budući da zasad nema izravnog dokaza da su se Hebreji bavili pčelarstvom, što i ne čudi previše s obzirom da su pčelu smatrali „nečistom“ životinjom, određeni oblik iskorištavanja ovoga medonosnog kukca očigledno je postojao. No, on se najvjerojatnije svodio na vađenje saća s medom iz divljih rojeva bilo u šumama, u duplji nekog drveća, u raspuklini neke stijene ili čak u tlu, što u biti predstavlja realne početke pčelarenja (Zavrtnik i Žubčić, 2017.a).

Kožarstvo je također bila važna djelatnost, a iz kožje kože izrađivali su mješine za vodu i vino (Slika 7), opasače, obuću s potplatom od teleće kože, kožne papuče. Koža se obrađivala izvan naselja, uz rijeke, odnosno tekuću vodu, zbog jakog smrada, a vrlo vjerojatno i zbog higijene (Alexander i Alexander, 1989.). Na području Palestine pisalo se na pergameni, materijalu izrađenom od

kože koja je bila lako dostupna, a koristio se i papirus (Alexander i Alexander, 1989.) (Slika 8).

Od *ovčje* su *vune* izrađivani različiti odjevni predmeti. *Ovčji rog* je služio kao trublja (Slika 9), ali i za čuvanje ulja i vina.

Hebreji su uzgajali i goveda kao *izvor mesa, mlijeka, kože, za vuču, vršenje žita, žrtvovanje*, no ovce i koze su bile znatno rasprostranjenije i pogodnije za oskudna brdovita područja. Magarac i mula bili

Slika 7. Vodonoša s kožnom mješinom

Slika 8. Svitak Tore ~ hebrejskog Zakona

su zastupljeni kao *tovarne životinje* za nošenje tereta, a u prilog im ide to što su u prehrani manje zahtjevniji od konja (Alexander i Alexander, 1989.).

Zanimanje *ratar* pojavilo se kada su Hebreji počeli živjeti u gradovima stigavši u obećanu zemlju i s prestankom selidbe. Uzgajali su žitarice - pšenicu i ječam, zatim lan, masline, smokve, vinovu lozu. Zanimljivo je spomenuti „odmaranje zemlje“, što znači da su polja ostajala neobrađena svake sedme godine (Hughes i Travis, 1985.), kako se ne bi u potpunosti iscrpila, što je odraz suživota s prirodom – Levitski zakonik 25:1-7,20-21.

Stolar je izrađivao predmete od drva: stolice, stolove, krevete, jarmove, plugove (Hughes i Travis, 1985.).

Povezanost Hebreja sa živim svijetom koji ih je okruživao vidi se i u imenima koja su davali svojoj djeci. Primjerice Lea znači krava, Rahela znači janje, Jonas je golub, a Debora je mala pčela (Karasszon, 1988.).

Slika 9. Trublja od ovčjeg roga

Kultura Hebreja

Svakodnevni život Hebreja svjedoči da su narod koji je vezan uz Boga i njemu posvećen. Postojanje Boga nije im upitno, diskutabilno ili nepoznanica, već im je polazište u svemu (Hughes i Travis, 1985.). Sve što postoji Božje je djelo, stvorenje samo jednoga Boga, koji je transcendentan - iznad vremena i prostora i neovisan je o njima. Kruna njegova stvaranja je čovjek, za kojeg piše u Knjizi Postanka 2:7 da je stvoren od „*praha zemaljskoga*“, a to zapravo i odgovara današnjem saznanju o kemijskom sastavu ljudskoga tijela koji se bazira na osnovnim elementima nađenima u zemljinoj kori, a to su: kisik, ugljik, dušik, vodik, sumpor, fosfor, kalcij, magnezij, silicij, natrij, kalij, željezo, bakar i drugi. Ista misao odnosi se na životinjski svijet: „*Neka zemlja izvede živa bića, svako prema svojoj vrsti: stoku, gmizavce i zvjerad svake vrste!*“ – Knjiga Postanka 1:24. U tom kontekstu čovjek je Božji posrednik i njegov zastupnik na zemlji (Hughes i Travis, 1985.) te odgovara za biljno i životinjsko stvorenje koje mu je predano da njime dobro i pravedno upravlja.

Temeljem takve spoznaje Boga i njegove objave Hebreji imaju drugačiji stav prema cijeloj prirodi jer je i Bog poseban, različit od bogova ostalih naroda (MacKintosh, 1988.). Hebrejima je vrhovni autoritet Bog, Stvoritelj, imenom JHWH, koji im se objavio, a ono što je otkrio čovjeku stoji zapisano u Svetome pismu – Bibliji, u onome što mi danas nazivamo Stari zavjet. Sukladno tome, imali su teokratsko uređenje države (Verber, 1990.), što znači da je na vrhu piramide vlasti, zakonodavac i sudac, sam Bog. O držanju i provođenju zakona brinuli su svećenici (Alexander i Alexander, 1989.) koji su bili su posrednici između Boga i hebrejskog naroda obavljajući službu pomirenja (Schultz, 1970.), a imali su i važnu ulogu liječnika (Hughes i Travis, 1985.). To je dobro vidljivo kroz čitavo

13., 14. i 15. poglavlje Levitskog zakonika (Zavrtnik i Žubčić, 2017.b).

Osnovno o medicini starih Hebreja

Veterinarsku i humanu medicinu možemo podijeliti na kurativnu, koja označava liječenje bolesti i na preventivnu ili profilaktičku koja označava sprječavanje pojave bolesti (Vučevac Bajt i Džaja, 2005.), a u Hebreja je ponajviše bila usmjerena na sprječavanje širenja bolesti (Stanojević, 1962.). Medicini starih Hebreja glavni izvor zakona bila je Biblija (Vučevac Bajt, 1993.), pobliže Stari zavjet (Glesinger, 1954.), točnije *Petoknjžje* (grčki Pentateuh, što znači „pet svitaka“, a hebrejski *Tora*, u prijevodu Zakon) (Alexander i Alexander, 1989.). Zakon je upućen ljudima da im bude Božji propis, uputa, naputak, pouka (Tenney, 1977.). Zakon se sastoji od Knjige Postanka, Knjige Izlaska, Levitskog zakonika, Knjige Brojeva i Ponovljenog zakona (Tenney, 1977., Kaštelan i Duda, 1999.). On doduše nije bio zakon u doslovnom smislu nama danas poznatih zakonskih akata nego više poput smjerokaza kako i zašto nešto učiniti ili ne činiti, odnosno kako živjeti. Njegovi propisi i upute nisu bili sami sebi svrha (Hughes i Travis, 1985.), već su imali dublji smisao u preventivi kroz *higijenu*, izolaciju, odnosno *karantenu* (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.). Držeći se spomenutih naputaka hebrejski narod bio bi blagoslovljen u smislu da je zaštićen od bolesti, odnosno, ljudi bi bili zdravi: „*Iskazujte štovanje Jahvi, Bogu svome, pa ću blagoslovljati tvoj kruh i tvoju vodu i uklanjati od tebe bolest.*“ – Knjiga Izlaska 25:23. Ukoliko bi se Hebreji držali Božjih zakona, bili bi u miru s Bogom te duhovno i fizički zdravi, što bi se odrazilo i kroz profilaksu pojedinih bolesti među domaćim životinjama, odnosno u njihovim stadima.

U trećoj knjizi Petoknjižja, u Knjizi Levitskog zakonika nalazimo ceremonijalne - ritualne zakone vezane uz određene vjerske obrede, međuljudske odnose - vlasništvo, brigu za siromašne i obespravljene (Hughes i Travis, 1985.), što izražava poštenje, pravednost i dobrotu - karakter Boga Biblije, koji bi trebao biti i karakter hebrejskoga naroda. Tu su i propisi o čistoći - spolnoj higijeni, higijeni uopće, pravilnoj prehrani, postupanju sa životinjama kod klanja i žrtvovanja pa i upute o obradi zemlje. Iz medicinskog aspekta naglasak je gotovo isključivo na higijeni u smislu *profilakse bolesti i sprječavanja širenja zaraza* kako u ljudi tako i u životinja. Vidimo i brigu za opće dobro i zdravlje čitave zajednice, a ne samo pojedinca (Glesinger, 1954.). Higijensko sanitarne mjere, koje su opisane, ne samo da su korisne, već su i iznimno napredne za vrijeme u kojem su nastale. Čistoća je izražena uvijek i svuda (Stanojević, 1962.).

Krv - Tekućina života

Krv je kao sastavni i funkcionalni dio čovjeka kroz čitavu povijest, u različitim narodima i kulturama, bila predmet štovanja i simbol života, životne snage, zdravlja i bolesti (Glesinger, 1954.). Iako je tek u 17. stoljeću William Harvey otkrio optok krvi, a krvna tjelešca su otkrivena još kasnije, nakon što je Antony van Leeuwenhoek otkrio mikroskop i kada su otkrivene određene metode bojenja, vidjet ćemo da je u starih Hebreja, u biblijskom zapisu, jednostavnim izrazom, upućeno na osnovne životvorne funkcije krvi.

„Ta krv je život.“ stoji zapisano u Ponovljenom zakonu 12:23. Kratka izjava o važnosti krvi kao tekućine života u kojoj se zapravo nalazi sama bit fizičkog života. *„Jer je život živoga bića u krvi.“* – Levitski zakonik 17:11. Opisana je simbolika krvi kao životno važne tjelesne tekućine, kako za čovjeka tako i za životinje, za svako biće koje ju posjeduje.

Tu se govori o životu i u njegovom materijalnom smislu gdje *krv ima ulogu da održava dinamičku ravnotežu biokemijskih procesa u organizmu*. Životinje, kao i čovjek, imaju određeni volumen krvi koji im omogućuje normalno funkcioniranje, održavanje fizioloških vrijednosti i opće ravnoteže organizma. Krv kroz krvožilni sustav dolazi do svakog dijela organizma i sve druge *organske sustave povezuje u funkcionalnu cjelinu*. Danas su nam poznate i gotovo do najsitnijih detalja opisane pojedine uloge krvi u organizmu (Kozarić, 1997.) i upravo sve te funkcije, međusobno povezane, pokazuju neophodnost krvi za život jedinke. Njih možemo sagledati sažete u ovim navedenim, jasnim i jezgrovito opisanim hebrejskim frazama. S obzirom na doba i kulturu u kojima su nastale, to je očito najprikladniji način da se sve te spoznaje o krvi, a do kojih je danas došla znanost, jednostavno sročene predoče čovjeku onoga vremena kako bi ih on mogao prihvatiti i imati pravilan stav prema krvi.

U kulturi Hebreja bilo je zabranjeno konzumirati krv. *„Ništa s krolju nemojte jesti!“* – Levitski zakonik 19:26. *„Ne smijete uživati krvi ni od ptica ni od stoke, ni u kojem svome prebivalištu.“* – Levitski zakonik 7:26. Ta je zabrana, kao i sve druge, imala dublji smisao i značenje. Naime, narodi koji su okruživali Hebreje i s kojima su oni dolazili u kontakt, štovali su svoja božanstava, idole tako da su pili i jeli krv vjerujući da će dobiti određenu životnu snagu, moć životinje ili čak čovjeka čiju bi krv blagovali. Tako su primjerice hrvači u starih Kineza pili krv i jeli jetru tigra, dok su vojnici trgali i grizli jetru umirućeg neprijatelja kako bi stekli hrabrost (Škrobonja i sur., 2003.). Jetru su u Mezopotamiji zbog velike količine krvi smatrali središtem duše i života (Thorwald, 1991.). Ne samo da je ova zabrana Hebrejima bila postavljena zbog ispraznosti takvoga štovanja, već i zbog simbolike krvi koju smo opisali, a

ta je da *krv predstavlja nečiji život*, stoga je Bogu Hebreja i njima samima sveta, kao što je i svaki pojedini život svet. Važna i nezaobilazna uloga ovakve zapovijedi konzumiranja krvi je zasigurno i ta da je time *spriječen prijenos određenog broja bolesti*, bilo parazitarnih, bakterijskih, odnosno virusnih, koje bi životinja mogla nositi. Također, s obzirom da Hebreji žive u dosta toplom podneblju, zapovijed da životinju nakon klanja ili lova treba iskrvariti, odnosno, da meso ne smije sadržavati krvi kako bi se moglo konzumirati, objašnjava činjenica kako je krv izuzetno dobra podloga za rasti i razvoj mnogih mikroorganizama (Simmons, 2008.) pa bi samim time i meso, koje bi ju zadržavalo, bilo podložnije kvarenju. Jasno vidimo da su zakoni i zabrane bili sročeni vrlo jednostavno i svrhovito, ne samo s religioznim motivom već i s dubljom znanstvenom, medicinskom i životnom istinom, praktičnom za zdravu svakodnevicu Hebreja (Zavrtnik i Žubčić, 2017.b).

Profilaktički propisi o hrani, higijeni i karanteni

„Reče Jahve Mojsiju: Ovako kaži Izraelcima: Ne jedite loja ni volujskoga, ni ovčjega, ni kozjega. Loj sa životinje koja uginu, ili koju divlje zvijeri razderu, može se upotrijebiti za bilo što, ali ga ne smijete jesti.“ – Levitski zakonik 7:22-24. Opravdana je zabrana jedenja loja koji je visokokaloričan i mogao bi prouzročiti nepotrebne poremećaje u toploj palestinskoj klimi, a vezane uz pretilost. Konzumiranjem loja raste koncentracija kolesterola u krvi, što kao posljedicu može imati probleme s krvožilnim sustavom, odnosno prouzročiti arteriosklerozu (McMillen, 1974.). Ovako, zabranom jedenja životinjskih masnoća, izbjegnute su moguće komplikacije.

„A što još mesa od žrtve preteče, neka se treći dan na vatri spali. Ako bi tko jeo meso žrtve pričesnice i treći dan,

žrtva neće biti primljena niti će onome koji je prinosi biti uračunata. To je meso kvarno, i onaj koji od toga jede, neka i posljedice krivnje snosi!“ – Levitski zakonik 7:17-18. Jedan praktičan vid profilakse trovanja hranom. Meso koje bi stajalo tri dana, do prekosutra, bilo bi pokvareno, s obzirom da Hebreji nisu imali hladno mjesto na kojem bi ga čuvali. Takva bjelančevinasta podloga bi uz visoke temperature bila izvrsno mjesto za razvoj mnogih mikroorganizama koji bi, u najboljem slučaju, prouzročili povraćanje, proljev i slabost, no vjerojatno i teže oblike trovanja. Ovim je propisom to spriječeno.

„Tko bi god, Izraelac ili stranac, jeo što je uginulo, ili što su zvijeri rastrgale, neka opere svoju odjeću, u vodi se okupa i ostane nečistim do večeri. Tada će postati čist. Ali ako je ne opere i ne okupa svoga tijela, neka snosi posljedice svoje krivnje.“ – Levitski zakonik 17:15-16, *„ili ako tko dirne kakav nečist predmet, strv nečiste zvijeri, strv nečista živinčeta ili strv nečista puzavca – i u neznanju postane nečist i odgovoran; ili kad se tko dotakne nečistoće čovječje, bilo to što mu drago od čega se nečistim postaje, i toga ne bude svjestan, kad dozna, biva odgovoran“* – Levitski zakonik 5:2-3. To je bilo upozorenje ljudima da su nečisti predmeti i strvine, lešine, kontaminirani te predstavljaju leglo mikroorganizama, odnosno, mogući izvor zaraza. Ako bi tko i došao u doticaj s nečime takvim, upućuje ga se na pranje, ne samo tijela već i svoje odjeće, kako bi isprao uzročnike bolesti sa sebe i svog odijela te se tako zaštitio od bolesti. U protivnom, osoba će snositi posljedice vlastitog nemara i neodgovornosti.

„Te su životinje od svih što gmižu za vas nečiste. Tko ih se mrtvih dotakne, neka je nečist do večeri. A na što koja od njih mrtva padne, neka je onečišćeno: bio to kakav drveni predmet ili odjeća, ili koža ili vreća. Svaki takav predmet koji se upotrebljava neka se zamoči u vodu i ostane nečist do večeri. Onda će postati čist. Upadne li što od njih u kakvu

zemljanu posudu, razbijte je; sve je u njoj onečišćeno. A bilo kakva hrana što se jede, ako na nju kapne voda iz te posude, bit će onečišćena. Svaka tekućina što se pije u svakoj takvoj posudi, neka se smatra nečistom. – Levitski zakonik 11:31-34. Brojevi 19:15 govore: *„Svaka otvorena posuda koja ne bude zatvorena poklopcem, neka je nečista.*“ Ove se upute i zapovijedi vežu uz one prethodne, o kontaminiranim predmetima i lešinama. Tu se upozorava da je sve što dođe u kontakt s lešinom onečišćeno i kao takvo opasno po zdravlje. Drvene predmete i tkanine te kožu treba namakati u vodi. Posude od zemlje, odnosno gline, koje su jednom kontaminirane, teško je očistiti pa se trebaju razbiti. Ukazuje se i na širenje onečišćenja, a time i bolesti, putem vode iz nečiste posude na hranu jer je i sama ta voda onečišćena. Također je zapisano, prije nekoliko tisućljeća, da se nečist, mikroorganizmi nalaze u zraku pa posude trebaju biti zatvorene kako se ne bi kontaminirao njihov sadržaj. To je Louis Pasteur dokazao tek u 19. stoljeću svojim pokusima s vinom i uzročnicima kvarenja (Zavrtnik, 2012.).

Visoki osjećaj za higijenu vidimo i u Ponovljenom zakonu 23:13-14: *„Imaj izvan tabora mjesto gdje ćeš ići napolje. Sa svojom opremom nosi i lopaticu: njome ćeš, kad ideš napolje, iskopati rupu i poslije zatrpiti svoju nečist.*“ Znajući da je još u srednjem vijeku ljudima u gradovima bilo normalno svoju nečist odlagati bilo gdje pa i kroz prozor, pred vrata na ulicu, koju se zbog toga veći dio godine nije ni moglo preći bez drvenih kokula (Petrić i Ravančić, 2004.), uvidamo izuzetnost i *naprednost u općoj higijeni kod Hebreja*. U njihovoj kulturi, prije više od 1000 godina prije Krista, nalazimo ovakav divan profilaktički propis gdje je vojska imala posebno mjesto izvan tabora na kojem bi obavljali svoju nuždu i gdje bi išli prilikom problema s proljevom. Tu se ide i korak dalje. Za feces je trebalo iskopati rupu i zatrpiti ga. Ima li bolji

način sprječavanja širenja zaraza koje se mogu prenositi probavnim sustavom (McMillen, 1974.).

Najstariji oblik karantene ustanovljen je upravo kod starih Hebreja (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.). Evo redaka, nastalih prije 3500 godina, koji to potvrđuju: *„Ali ako se pokaže da bjelkasta pjega na koži njegova tijela nije dublja nego i koža, a dlaka na njoj nije pobijeljela, neka onda svećenik bolesnika osami sedam dana. Neka ga sedmoga dana opet svećenik pregleda. Ako ustanovi svojim očima da zaraza još postoji, ali da se po koži dalje ne širi, neka ga osami još sedam dana.*“ – Levitski zakonik 13:4-5. Jednostavno i jasno, kad se uočila promjena na koži koja bi mogla biti guba, osobu se osamilo, stavilo u karantenu na tjedan dana pa bi ju se opet pregledalo. Tu vidimo *svećenika u ulozi liječnika*. Nakon tog perioda, ako još postoji promijenjeno područje, čovjeka bi se na još sedam dana stavilo u *izolaciju*, kako za svaki slučaj ne bi imao te širio opaku bolest, gubu. *„Onaj koji se bude ogubao, neka nosi rasparanu odjeću; kosa neka mu je raščupana; gornju usnu neka prekrije i viče: Nečist! Nečist! Sve dok na njemu bude bolest, neka nečistim ostane, i jer je nečist, neka stanuje nasamo: neka mu je stan izvan tabora.*“ – Levitski zakonik 13:45-46. Pojedinaac je imao *odgovornost* pred Bogom i blišnjima pa je stoga morao upozoravati svojom pojavom, ali i javnim obznanjivanjem, na bolest, gubu koju bi imao. Takva osoba je živjela izvan tabora, nasamo. Tu je prikazan *visok stupanj etičnosti* – osjetljivosti i suosjećanja prema čitavoj zajednici u kojoj se živi, uz brigu za samoga pojedinca.

Samo postojanje ovakvih zapovijedi, pravila i uputa u starozavjetnom vremenu više je nego posebno i zadivljujuće, jer ni jedan drugi narod toga vremena, a ni mnogo kasnije, nije imao ovako razvijen sustav higijenskih propisa i profilakse bolesti. Hebrejski je narod tu jedinstven. U svezi s time, a iz prikaza hebrejskog suživota sa životinjama, slobodno

zaključujemo da su iste zdravstvene principe mogli primjenjivati i kod profilakse te pojave bolesti u njihovim stadima. Na životinjsku populaciju opisana su pravila karantene, izdvajanja sumnjivih i oboljelih grla, jednostavno primjenljiva. Postoje i dokazi da su bolesne životinje ubijane te zakapane (Zavrtnik i Žubčić, 2017.b).

Čiste i nečiste životinje

Prema Mojsijevom zakonu, u knjizi Levitskog zakonika, životinje su podijeljene na one koje su za Hebreja čiste i na one koje su nečiste. Čiste životinje su Hebrejima dopuštene za jelo, kao i njihovi proizvodi, dok nečiste životinje ne smiju jesti. Ta se podjela odnosi na obrednu čistoću i nečistoću koja je od Boga propisana, no takva podjela i propisi imaju dublji i ne samo jedan smisao. Njihova svrha ima *praktični i medicinski opravdani aspekt*.

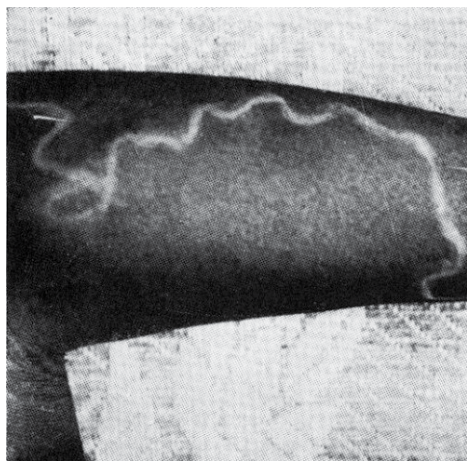
U Levitskom zakoniku 11:1-8 nalazi se popis kopnenih skupina životinja, četveronožaca, sisavaca koje su Hebreji smjeli jesti. Navedene su četiri vrste koje su im zabranjene. Uvjet koji mora biti zadovoljen da bi životinju mogli jesti jest taj da ona ima razdvojen papak - to je cijela skupina *papakara*, i životinje moraju preživati - što uključuje samo *preživače* dvopapkare. Nečiste su sve ostale životinje koje imaju samo jednu od propisanih karakteristika, a tu su deve, kunići, zečevi i svinje (Šarić, 1998./9.). Ovdje ćemo se osvrnuti samo na svinje koje su bile zabranjene za konzumaciju, a jedan od razloga je zasigurno taj što su svinje prijenosnici opakih bolesti. Trihinelozija je jedna od njih, a prouzročena je nematodom, oblicem *Trichinella spiralis*. Također, masno meso svinje je podložno kvarenju, osobito u toploj klimi Palestine (Škrobonja i sur., 2003.).

Levitski zakonik 11:9-12 propisuje uvjete potrebne za vodene organizme da bi oni bili dopušteni za prehranu.

Bez obzira je li životinja slatkovodna ili živi u moru, mora imati i peraje i ljuske, kako bi ju Hebreji mogli jesti. Svi drugi vodeni organizmi su zabranjeni. Tu između ostalih spadaju i mekušci te člankonošci koji žive u vodi. Za primjer ćemo uzeti školjkaše i rakove, za koje znamo da su prijenosnici bolesti, ali i da mogu prouzročiti trovanja hranom s obzirom na to da im je meso brzo kvarljivo osobito izvan vode i na višim temperaturama kakve su normalne u toplom palestinskom području.

Treća skupina životinja u Levitskom zakoniku 11:13-19 su ptice i šišmiši. Budući je razred ptica izuzetno šarolik, navedene su samo ptice koje nisu dopuštene za konzumaciju. Između njih su orlovi strvinari, gavrani, galeb, pelikan, labudovi i druge, za koje se danas zna da na ljude prenose mnoge bolesti budući da se hrane mesom i strvinama. Kao primjer dobro je spomenuti virusnu bolest koju prenose vodene ptice - ptičju gripu, a ona nanosi ozbiljne štete u peradarstvu te je smrtonosna i za ljude. Šišmiš je također poznat kao vektor zaraznih bolesti kao što je bjesnoća.

Levitski zakonik 11:20-28 navodi ostale krilate životinje, kukce, koji su svi proglašeni odvratnima za jelo, osim onih „koji imaju na svojim nožicama listove za skakanje po zemlji“ (Alexander i Alexander, 1989.) što odgovara taksonomskoj skupini *ravnokrilaca*. Tu spadaju skakavci, zrikavci i cvrčci. Ti su kukci zapravo jako hranjivi i dobar su izvor bjelančevina te u pustinji mogu poslužiti kao hrana kad nema ničega drugog dostupnog (Alexander i Alexander, 1989.). U skupinu krilatih kukaca spada i muha. Zanimljivo je navesti da se od Babilona i Asura do Sredozemnog mora i Filisteje za nju znalo da ona ima neku zloćudnu moć koja donosi bolest. Spominju se muhe koje napadaju cijelu zemlju, osobito ljeti i ulaze u oči, uši, nos, usta, hranu, posude te prenose različite probavne bolesti i druge zaraze (Thorwald, 1991.). Muha prenosi

Slika 10. Ženka *Dracunculus medinensis* u potkožju nadlaktice čovjeka

mnoštvo bakterijskih, ali i parazitarnih bolesti jer sjeda na svakojaku organsku tvar u raspadanju, osobito životinjskog podrijetla te se njome hrani i na njoj se razmnožava. Knjiga propovjednika 10:1 govori: „*Uginula muha usmrđi mirisno ulje...*“ Praktična izjava o nečistoći muhe i kako ona zagađuje stvari. Ovaj odjeljak zabranjuje i četveronožne životinje sa šapama. To se odnosi na *zvijeri*, od kojih možemo spomenuti porodicu *pasa* – pse, vukove, lisice, koji na čovjeka prenose bjesnoću, gliste, trakavice i druge uzročnike bolesti.

Posljednja skupina životinja u ovome poglavlju su gmizavci, životinje koje gmižu po zemlji, odnosno, zadržavaju se tik uz tlo i žive u njemu – Levitski zakonik 11:29-45. Navedeni su krtica, miš i gušteri. Miš je sam vektor bolesti ili prenosi parazite koji ih mogu prouzročiti. Neke vrste guštera također imaju opasan otrovan, kontagiozan ugriz ili prenose parazite poput krpelja koji šire određene bolesti.

Hebreji su imali navedeni popis dopuštenih i zabranjenih životinja kako bi bili zdravi i zaštićeni od mnogih nama tropskih bolesti. Evo jedne od tih bolesti. Drakunkuloza je bolest kod koje je nositelj čovjek, pas, mačka, a uzročnik je vitki i

Slika 11. „Mali zmaj“ izvađen i namotan na štapiću

bijeli nematod *Dracunculus medinensis*. Prenosi ga račić iz roda *Cyclops*, a osoba se invadira pijenjem vode u kojoj se on nalazi. Parazita se još naziva i „medinski crv“ te „mali zmaj“. Parazitira u potkožju noge, stopala, moguće i u drugim dijelovima tijela. Ženka može biti duga od 70 do 120 centimetara (Slika 10). Ovog parazita čovjek poznaje vjerojatno duže od svih drugih, zbog njegove izuzetne veličine, ali i zbog načina na koji se on vadio. Parazita bi kroz mali otvor na koži ukliještili drvčecem te ga namatali oko toga štapića, jedan do dva okretaja dnevno. Ovisno o dužini parazita, izvadili bi ga za oko tri tjedna (Tenney, 1977.) (Slika 11). Važno je spomenuti i mijaze, bolesti prouzročene parazitiranjem ličinkama *dvokrilaca* na ili u koži čovjeka ili životinje. Muhe polažu svoja jajašca na ozlijeđenu kožu ili na sluznice oka, nosa, rodnice, anusa. Ličinke, koje se izlegnu, hrane se sekretima ili tkivom mjesta na kojem se nalaze. Mogu izazvati lokalne ili opću infekciju, iritirajući i traumatizirajući tkivo (Živičnjak, 2005./2006.). No, već prije gotovo 3500 godina jedan mali bliskoistočni narod, Hebreji, imao je propisan način kako se sačuvati od mnogih takvih bolesti (Zavrtnik i Žubčić, 2017.c).

Životinje za klanje i žrtvovanje

Smisao izraza da su životinje bile blago - vrlo vrijedne i cijenjene kod Hebreja, ima svoje značenje u tome što su se samo one najbolje mogle prinositi kao žrtva. To čitamo u knjizi Levitskog zakonika 22:18-19,24: „*Svaki čovjek doma Izraelova ili stranac u Izraelu koji donosi svoj prinos kao zavjet ili kao dragovoljan dar da se prinese Jahvi kao žrtva paljenica – da bude primljen – mora prinijeti muško, bez mane, bilo to goveče, ovca ili koza. Nikakvo s manom na njemu nemojte prinositi, jer vam to neće biti primljeno. ... Jahvi nemojte prinositi životinje sa zgnječanim, stučanim, rastrgnutim ili odsječanim mošnjama.*“ Za žrtve se prinosila krupna i sitna stoka, što uključuje goveda, ovce i koze, dok na drugom mjestu čitamo da su oni, koji nisu imali stoke, mogli prinositi ptice, grlice i golubove – Levitski zakonik 1:14, 5:7. Životinje su, kao što i vidimo iz strogosti propisa, morale biti one najbolje iz stada, bez vidljivih znakova bolesti i ikakvih nedostataka.

Obred žrtvovanja imao je središnje mjesto u kulturi i vjeri Hebreja. Omogućavao je narodu, odnosno pojedincu, očišćenje od grijeha počinjenog prestupajući bilo koju od Božjih zapovijedi, a životinja koja je bila žrtvovana, predstavljala je pojedinca ili narod te, budući da je kazna za grijeh smrt, takva žrtva je zapravo bila zastupnička (Alexander i Alexander, 1989.). Gledajući Bibliju u cjelini, Stari i Novi zavjet, u svjetlu kršćanstva, sve su te žrtve upućivale na jednu savršenu zastupničku žrtvu položenu jednom za grijeh čitavog svijeta, svih ljudi, a ta je sam Isus Krist.

Budući da je istaknuto da su životinje imale izuzetno važno mjesto u hebrejskom narodu i njihov je život bio usko povezan s njima, a životinjske žrtve su, kao središnjica štovanja Boga, morale biti bez mana - vidljivih nedostataka u fizionomiji. Iz toga možemo zaključiti

da su se pastiri, kao i vlasnici stada, trudili držati i uzgajati upravo takve životinje. To znači da su oni *odabirali* najbolje životinje *po fenotipu* - vanjskom izgledu jedinke, kako bi iz generacije u generaciju imali dobro potomstvo bez manjkavosti i nekih patoloških promjena, jer se to od njih i zahtijevalo, ukoliko bi željeli imati životinje poželjne za svakodnevni vjerski život. Tako dolazimo do ranije spomenutog pojma *selekcije* gdje se zapravo odabiru životinje s najpoželjnijim genetskim materijalom koji se odražava u fenotipu iste. Kako je veterinarska medicina danas zadužena za napredak stočarske proizvodnje kroz selekciju, u ovom primjeru dobro vidimo veterinu na djelu (Zavrtnik i Žubčić, 2017.c).

Uz ovo dosad navedeno, treba se osvrnuti i na činjenicu da su svećenici u hebrejskom narodu bili ti koji su pregledavali i preuzimali životinje za žrtve te odlučivali jesu li one za njih dobre ili nisu (Karasszon, 1988.). To nas upućuje na misao da su očito imali iskustva s *inspekcijom* mnogih životinja i različitih životinjskih vrsta pa tako i s određenim bolestima koje su one imale, a nabrojene su te dobro naglašene u prije spomenutom biblijskom tekstu, što je opet jedan oblik veterinarske prakse (Zavrtnik i Žubčić, 2017c.)

Smatra se da su Hebreji, kako je i istaknuto u već navedenom retku iz Levitskog zakonika 22:24, poznavali *kastraciju* domaćih životinja - kirurški zahvat odstranjivanja muških spolnih žlijezda. Kao što i stoji u biblijskom retku, to su očito obavljali gnječanjem, drobljenjem, vađenjem testisa iz mošnje te odsijecanjem, odnosno odstranjivanjem cijelog skrotuma (Karasszon, 1988.). To je još jedan primjer veterinarskog zahvata u radu sa životinjama, točnije stokom (Zavrtnik i Žubčić, 2017.c).

Važno je spomenuti i da je sam *obred žrtvovanja* Božji zakon i uputa narodu kako bi mu se mogli približiti. U njemu

nema nikakvih tragova magije, čaranja ili vračanja (Alexander i Alexander, 1989.), odnosno vještičarenja (Osler, 1913.). Također, u tim obredima *nema ljudskih žrtava, orgija, općenja sa životinjama, obreda plodnosti ni bilo kakvog oblika prostitucije* (Hughes i Travis, 1985., Alexander i Alexander, 1989.). Za razliku od toga, okolni su narodi štovali stotine božanstava, klanjali se nebrojenim idolima, ugađali su bogovima i demonima na svoje načine, a oni su ih danonoćno vrebali s planina, u nizinama, rijekama, s krovova, na ulicama. Imali su mnoštvo čarobnih formula, vračarskih i magijskih obreda te su prakticirali žrtvovanje ljudi i novorođene djece, bludničili su u čast bozima kroz orgijanje, obrede plodnosti, spolni odnos sa životinjama i razne druge oblike prostitucije (Schultz, 1970., Thorwald, 1991.). Evo starozavjetnih redaka koji svjedoče o tome koliko je hebrejski narod i njihova svakodnevna praksa bila drugačija od naroda koji su ih okruživali: „*Ne smiješ dopuštati da koje tvoje djetete bude žrtvovano Moleku; ne smiješ tako obeščaćivati ime Boga svoga.*“ – Levitski zakonik 18:21. „*Da nisi legao ni s jednom životinjom – od nje bi postao nečist. Žena ne smije stati pred životinju da se s njom pari. To bi bila krajnja opačina.*“ – Levitski zakonik 18:23. To da je općenje sa životinjama bilo zabranjeno, osim na moralnu čistoću, još jednom ukazuje i na *medicinsko-higijenski aspekt profilakse od različitih bolesti – zoonoza*, koje bi se tim činom mogle prenijeti (Zavrtnik i Žubčić, 2017.c).

Etički i moralni naputci o odnosu čovjeka, životinja i prirode

Stari zavjet u Knjizi Izlaska 23:12 donosi sljedeće: „*Šest dana obavljaj svoj posao, ali sedmoga dana od posla odustani, da ti otpočine vo i magarac i da odahne sin tvoje sluškinje i pridošlica.*“

Prema hebrejskoj predaji Bog je šest dana stvarao svijet, a sedmi je dan počينو čime je postavljen primjer ljudima o potrebi dana za odmor. Uvidimo da isto tako kao što ljudi imaju pravo na počinak nakon šest dana rada, dapače, na njega su i pozvani, tako i radne životinje imaju pravo na odmor. Time Božji zakon pokazuje ljudima kako on vodi brigu o dobrobiti životinja i da oni trebaju voditi brigu o njima.

Nadalje, u Knjizi Izlaska 23:5 nailazimo na ovaj naputak: „*Ako opaziš magarca onoga koji te mrzi kako je pao pod svojim tovarom, nemoj ga ostaviti: zajedno s njegovim gospodarom moraš mu pomoći da se digne.*“ Prema njemu ne može i ne smije se ostati ravnodušan prema patnji živoga bića zbog problema, svađe ili netrpeljivosti koja postoji prema bližnjemu. Unatoč tome potrebno je i životinji i njenom vlasniku priskočiti u pomoć i olakšati im muku u kojoj su se našli. Istaknuto je suosjećanje sa životinjom, ali i s osobom zatečenom u nevolji bez obzira na okolnosti osobne naravi.

U Knjizi Ponovljenog zakona 22:6-7 stoji: „*Ako putem naiđeš na ptičje gnijezdo, sa ptičima ili s jajima, na stablu ili na zemlji, a majka bude ležala sa ptičima ili na jajima, nemoj uzimati majke sa ptičima: pusti majku na slobodu, a ptičje uzmi. Tako ćeš imati sreću i dug život.*“ Kada bi netko u prirodi naišao na gnijezdo u kojemu se nalazi i roditelj i potomstvo, ne smije ih uzeti, odnosno sve zajedno loviti. Još preciznije razloženo, smiju se uzeti samo jaja ili ptići. Razlog tome je očit, a on je taj da se stvorovima, pripadnicima određene vrste, omoguću daljnje razmnožavanje. Ukoliko bi pohvatili i roditelje i potomke, ne bi imao tko nastaviti prokreaciju. Čak nije dopušteno uloviti samo roditelje jer bi u tom slučaju jaja i ptići, koji sami nikako ne mogu opstati, uginuli, što opet prijeti vrsti. Ovaj jako lijep i sadržajan naputak odiše brigom za živi svijet s kojim su ljudi u suživotu, o kojem ovise, o kojem trebaju brinuti i kojeg trebaju čuvati. Tako

Slika 12. Vola i magarca nije se smjelo zajedno zapregnuti kao što to čini ovaj arapski seljak

odgovornom i mudrom odnosu prema živim bićima pripada obećanje dugog i sretnog, blagoslovljenog života.

U Ponovljenom zakonu 22:10 možemo pročitati i: „*Ne upreži u plug vola i magarca zajedno.*“ Ove dvije životinjske vrste nisu iste građe i snage pa nisu kompatibilne za takav zajednički način rada. Zato ih se tome ne bi smjelo izlagati i na taj ih način mučiti (Slika 12).

Isto tako Ponovljeni zakon 25:4 uči: „*Ne zavezuj usta volu kad vrše.*“ Prema biblijskom novozavjetnom zapisu u Evanđelju po Luki 10:7, kao i onom u Prvoj poslanici Timoteju 5:18, vidimo da svaki radnik zaslužuje svoju plaću. To možemo preslikati na radne životinje pa isto tako reći da životinja koja radi zaslužuje svoju „plaću“. U ovom smislu to može značiti da ne radi gladna i zbog toga pati i iscrpljuje se, dok se hrana nalazi svuda oko nje.

Gledano u odnosu prema prirodi Knjiga Izlaska 23:10-11 iznosi ovaj naputak: „*Šest godina zasijavaj svoju zemlju i njezine plodove pobiri, a sedme je godine pusti da počiva neobrađena. Neka se s nje hrani sirotinja tvoga naroda, a što njoj ostane, neka pojede poljska živina. Radi tako sa svojim vinogradom i svojim maslinikom.*“ Zakoni brigu posvećuju i biljnome svijetu, u vezi s čovjekom i životinjama. Zemlja mora počivati, ne biti obrađivana, svake sedme godine kako se ne bi previše iscrpila. Ovo nam je poznato kao odmaranje zemlje. Danas, nažalost, to nije slučaj s intenzivnim iskorištavanjem

poljoprivrednog zemljišta koje, nakon što se iscrpi i tretira umjetnim gnojivima i pesticidima, može postati previše zagađeno za uzgoj kultura za hranu ljudima i životinjama ili čak sterilno. Ovim se propisom to sprječava. Kroz ovaj naputak još se vidi i briga za one materijalno nesretnije na način da oni na zemlji koja odmara mogu pronaći nešto za hranu. Očituje se i briga za divlje životinje. Poruka navedenih redaka je da se na ovakav način posvećuje brigu svakome.

Zakoni, koji u biti jesu propisi, pravila, naputci i pouke (Tenney, 1977.), vuku svoj temelj iz izvornog stava Hebreja prema postanku i podrijetlu zemlje, života i ljudi. Oni su vjerovali da je izvoriste svega sam Bog, on je Stvoritelj. Prvi redak, prvog poglavlja, prve knjige Biblije kazuje: „*U početku stvori Bog nebo i zemlju.*“ Uzevši to u obzir smatrali su da je zemlja sa svime što ju nastanjuje Božja svojevina, a ljudima je dana na upravljanje. Redci Knjige Postanka 2:15 to ovako kazuju: „*Jahve, Bog, uzme čovjeka i postavi ga u edenski vrt da ga obrađuje i čuva.*“ Hebreji su bili svjesni da iznad njih postoji vrhovni autoritet i prema tome treba biti savjestan u odnosu prema prirodi, koje su i sami neraskidivi dio, jer u konačnici imaju kome položiti račun (Zavrtnik i Žubčić, 2017.d).

Mjedena zmija - simbol ozdravljenja

Danas se simbolom medicine smatra zmija ovijena oko štapa, motke, žezla ili stupa. To je svakodnevno vidljivo na, primjerice, ljekarnama. Taj simbol nije samo prisutan u današnjoj kulturi, već postoji i u različitim kulturama drevnih naroda, točnije, iz njih potječe.

U Mezopotamiji, odnosno u babilonskoj medicini i veterini, koja je bila pod utjecajem religije, zaštitnik medicine – bog Ninavu i njegov sin Ningišzida, imali su kao simbol zmiju ovijenu oko

žezla (Thorwald, 1991., Vučevac Bajt, 1993.). U starih Grka, u 12. stoljeću prije Krista, glavni bog medicine bio je Asklepije, Apolonov sin, koji je imao dvije kćeri – Higijeju i Panakeju. Njegov simbol je također bila zmija ovijena oko štapa, preuzeta iz babilonske kulture.

Knjige Brojeva, u 21. poglavlju, 4. do 9. redak, govori o događaju iz povijesti hebrejskog naroda koji je nakon izlaska iz egipatskog ropstva išao obilaznim putem, kroz pustinju, do svoje obećane - kanaanske zemlje. Tu između ostalog stoji da: *Mojsije napravi zmiiju od mjedi i postavi je na stup.*

Naime, Hebrejski je narod postao nestrpljiv u pustinji, na dvostruko dužem i težem putu, pa je govorio protiv Boga i svojih vođa. I prema ovom zapisu, kao rezultat njihova grijeha neposlušnosti Bogu i njegovom obećanju te odbacivanjem njegova vodstva, napale su ih ljute zmiije - *ljutice*, odnosno otrovnice (Mackintosh, 1987., MacArthur, 1997.). U nekim prijevodima ovoga teksta s hebrejskog stoji „vatrene“ zmiije, što moguće upućuje na djelovanje njihova otrova u organizmu. Nije čudno da su ih napale zmiije, moguće *šarke* jer njih u pustinji ionako ima, a cjelokupna je situacija dovela narod do spoznaje grijeha i molitve za oprost. Mojsije, vođa naroda, po Božjoj je uputi napravio zmiiju od mjedi, ili prema drugim prijevodima Biblije, od bronce ili željeza te ju je postavio na stup da bi svaki ugrizeni, koji bi ju pogledao s vjerom, ozdravio te ostao na životu.

Za medicinu je ovdje važno istaknuti *motiv zmiije* napravljene od metala i stavljene na stup, ili prema drugim prijevodima ovog hebrejskog teksta, na motku, koja je po Božjoj zapovijedi bila jedino sredstvo i *simbol ozdravljenja* svakoga pojedinca od zmijskog otrova, njegovim vlastitim pogledom vjere (Mackintosh, 1987.), što je izraz i čin volje (MacArthur, 1997.). Pastiri su štapovima, palicama ubijali zmiije, koje su prijetnja stadu, tako da je zmija na motki, štapu, zapravo simbol pobjede

nad samom zmiijom i njenim otrovom u fizičkom, ali i duhovnom obliku (Zavrtnik i Žubčić, 2017.c).

Zaključak

Kroz navedene biblijske tekstove i razmatranja temeljena na tim tekstovima, cilj je bio doslovno i što vjernije prikazati biblijski zapis u njegovom povijesnom svjetlu sumirajući materijale i radove koji govore o različitim aspektima medicine starih Hebreja. Svrha razmatranja navedenih starozavjetnih zakona o zdravlju bila je doslovno prikazati biblijski zapis koji se odnosi na područje veterinarske i humane medicine s izrazitim naglaskom na profilaksi bolesti. Tako je i prvi poznati oblik karantene utvrđen upravo u starih Hebreja.

Ono što su Hebreji živjeli približavalo je pojedinca i narod božanskome i postavilo je temelj zdravom međuljudskom odnosu, ispunjenom sviješću i suosjećanjem prema bližnjemu. Također se takav odgovoran stav odražavao i prema zemlji te biljnome i životinjskome svijetu. Razmatrani zakoni i propisi nisu bili u oprečnosti ni s čime što poznaje i prakticira današnja veterinarska i humana medicina, štoviše, ona ih potvrđuje.

Hebreji su bili relativno malen narod s obzirom na one koji su ih kroz povijest okruživali i osvajali. A ti, bilo Babilonci, Egipćani, Kanaanci, svoje su sudbine imali u rukama desetaka i stotina nerazumljivih i neshvatljivih bogova i demona koji su ih kažnjavali prema svojim planovima, prohtjevima i hirovima. Uz to, takozvani lijekovi koje su koristili, primjerice, Egipćani po Ebersovom papirusu, uključivali su magareće kopito, krv crva, guštera, trulo meso, smrdljivi loj, iscjedak iz svinjskog uha, izmet od magarca, psa, mačke, muhe i druge pripreme koji su često puno više škodili, nego pomagali oboljelome. No upravo te su velike kulture propale, a literatura im je u mnogome zaboravljena.

Hebrejski narod postoji još i danas, a njihova je sveta knjiga - Stari zavjet, danas zajedno s Novim zavjetom u sklopu Biblije, najrasprostranjenija, najviše prevedena i najčitanija knjiga svjetske literature. Oduprli su se svim nevoljama, bolestima i zubu vremena upravo zbog pridržavanja objavljenih im zakona. Ti su im zakoni omogućili održanje svoje posebnosti i jedinstvenosti na svjetskoj pozornici te su ih sačuvali od asimilacije s religijama i kulturama drugih naroda.

Poseban odnos održavali su prema životinjama, a isti je proizašao iz svakodnevne povezanosti sa životinjama. Stoga ne čudi da se upravo kod nomadskih pastirskih naroda, kao što su to bili Hebreji na svojim začecima i koji su primarno živjeli od stočarstva, pojavljuju prvi oblici pregleda - inspekcije životinja, odabiranja - selekcije životinja, kastracije životinja, odgovornosti prema životinjama, pomaganja životinjama i liječenja životinja. Prisutni su i visoki etički principi u njihovim odnosima. Bit razmatranih zakona, odnosno naputaka i pouka jest i dobrobit životinja, ali i utjecaj na karakter čovjeka, vlasnika životinje. Mudre izreke 12:10 upućuju: „*Pravednik pazi i na život svog živinčeta, dok je opakomu srce okrutno.*“

Da zaključimo, srž, bit svih zdravstvenih propisa primjenjivanih na ljude i na životinje je sažeta u ovome: „*Zato držite moje zakone i moje naredbe; tko ih vrši, u njima će naći život.*“ – Levitski zakonik 18:5. Istaknut je rezultat poštivanja i pridržavanja propisanih zakona, a taj je život, zdrav život, kako u duhovnom, tako i u fizičkom obliku, kao i u odnosu naspram ostatka prirode, posebice u povezanosti sa životinjama.

Sažetak

Ovim je radom pružen pregled povijesno-biblijskih korijena i začetaka veterinarske i humane medicine u starih Hebreja. Hebreji su na svojim počecima, oko 2000 godina prije Krista, bili organizirani kao plemena

nomadskih pastira. U svom svakodnevnom životu bili su ovisni o životinjama i u stalnoj vezi i interakciji s njima. Životinje su im služile za prehranu, kao izvor mesa i mlijeka, ali i kao izvor materijala za mnoge potrepštine, a nimalo manje važna uloga bila je za žrtvovanje. U skladu s tim vjerojatno najvažnije zanimanje bilo je pastir. Za razmatranje ovog vida povijesti Hebreja i upoznavanja njihovog suživota sa živim svijetom korišten je biblijski starozavjetni zapis, ponajviše Petoknjžje - Tora, odnosno Zakon. Međutim, korišteni su i drugi materijali koji o tome govore sa svrhom njihovog objedinjavanja na jednom mjestu. U društvu starih Hebreja svećenici su bili ti koji su proučavali i podučavali Zakon. Bili su i posrednici između Boga i naroda, svakoga pojedinca, kroz čin pomirenja vidljiv u žrtvovanju, ali su imali važnu ulogu i kao liječnici. U hebrejskoj medicini onog vremena najzastupljeniji tip bio je onaj profilaktički. Tu se naziru i postupci poput inspekcije, selekcije i kastracije životinja. Istaknuta je uloga krvi kao životvorne tekućine, obrađeni su i propisi o prehrani, higijeni, čistim i nečistim životinjama i životinjama za žrtvovanje. U njima su uspostavljeni visoki etički principi u međuljudskim odnosima, u odnosu prema životinjama, zemlji i prirodi. U radu je naveden i simbol ozdravljenja u obliku mjedene zmije na stupu koji nalazimo i u drugim kulturama. Nije pretjerano zaključiti da su upravo spomenuti zakoni doprinijeli opstanku Hebreja i zadržavanju njihove posebnosti kroz milenije nemirne i neizvjesne povijesti.

Ključne riječi: veterinarska i humana medicina, povijest Hebreja, Biblija, profilaksa i karantena, etički odnos, pastir

Literatura

1. ALEXANDER, D. i P. ALEXANDER (1989): Biblijski priručnik, Duhovna stvarnost, Zagreb.
2. FRANCISCO, C. T. (1977): *Introducing the Old Testament - Revised Edition*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, USA.
3. GLESINGER, L. (1954): *Medicina kroz vjekove*, Zora - državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb.
4. GRMEK, M. D. i A. BUDAK (1996): *Uvod u medicinu*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
5. HUGHES, G. i S. TRAVIS (1985): *Biblija u vremenu i prostoru*, Duhovna stvarnost, Zagreb.
6. KARASSZON, D. (1988): *A Concise History of Veterinary Medicine*, Akademiai Kiado, Budapest.
7. KAŠTELAN, J. i B. DUDA (1999): *Biblija - Stari i Novi zavjet bez deuterokanonskih knjiga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
8. KELLER, W. (1997): *Povijest Židova - od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*, Naprijed, Zagreb.
9. KOZARIĆ, Z. (1997): *Veterinarska histologija*, Naklada Karolina, Zagreb.

10. MacARTHUR, J. (1997): The MacArthur Study Bible, Thomas Nelson Bibles, USA.
11. MACKINTOSH, C. H. (1987): Misli o 4. knjizi Mojsijevoj, Bratski vjesnik, Zagreb.
12. MACKINTOSH, C. H. (1988): Misli o 5. knjizi Mojsijevoj, Bratski vjesnik, Zagreb.
13. McMILLEN, S. I. (1974): Ni jedna od ovih bolesti, Duhovna stvarnost, Zagreb.
14. OBERŠKI, J. (2005): Biblijska povijest Staroga i Novoga zavjeta, Marjan tisak, Split.
15. OSLER, W. (1913): The History Of Medicine Ancient To Modern, Yale University – series of lectures on the Silliman Foundation, <http://www.vinnysalstore.com/historyofmedicineancienttomodern.html>
16. PETRIĆ, H. i G. RAVANČIĆ (2004): Povijesna čitanka - Srednji i rani Novi vijek, Meridijani, Samobor.
17. SCHULTZ, S. J. (1970): The Old Testament Speaks, Harper & Row Publishers, New York, USA.
18. SIMMONS, S. (2008): O košer hrani, Jewish Community of Bosnia and Herzegovina, www.benevolencija.eu.org
19. STANOJEVIĆ, V. (1962): Istorija medicine, Medicinska knjiga, Beograd - Zagreb.
21. ŠARIĆ, I. (1998/9): Biblija ili Sveto Pismo, Braća i prijatelji od zapada, Čakovec.
22. ŠKROBONJA, A., A. MUZUR i V. ROTSCCHILD (2003): Povijest medicine za praktičare, Adamić d.o.o., Rijeka.
23. TENNEY, M. C. (1977): The Zondervan Pictorial Bible Dictionary, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan, USA.
24. THALLER, L. (1938): Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika, Minerva, Zagreb.
25. THORWALD, J. (1991): Moć i znanje drevnih liječnika, August Cesarec, Zagreb.
26. VERBER, E. (1990): Talmud, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
27. VUČEVAC BAJT, V. (1993): Povijest veterinarstva, Sveučilište u Zagrebu, Veterinarski fakultet, Zagreb.
28. VUČEVAC BAJT, V. i P. DŽAJA (2005): Uvod u veterinarstvo – treće preuređeno izdanje, Sveučilište u Zagrebu, Veterinarski fakultet, Zagreb.
29. ZAVRTNIK, S. (2012): U početku bijaše Život, Biblijski institut, Zagreb.
30. ZAVRTNIK, S. i D. ŽUBČIĆ (2017a): Povijesno-biblijski kulturni i društveni temelji hebrejske veterinarske i humane medicine. Vet. stn. 48, 235-245.
31. ZAVRTNIK, S. i D. ŽUBČIĆ (2017b): Starozavjetni profilaktički propisi hebrejske veterinarske i humane medicine. Vet. stn. 48, 327-335.
32. ZAVRTNIK, S. i D. ŽUBČIĆ (2017c): Čiste i nečiste životinje i životinje za žrtvovanje i klanje kod starih Hebreja. Vet. stn. 48, 399-409.
33. ZAVRTNIK, S. i D. ŽUBČIĆ (2017d): Etički principi odnosa čovjeka, životinja i prirode u društvu starih Hebreja. Vet. stn. 48, 477-480.
34. ŽIVIČNJAK, T. (2005/2006): Tropske parazitarne bolesti - predavanja, Sveučilište u Zagrebu, Veterinarski fakultet, Zagreb.

An overview of the historical and biblical beginnings of veterinary and human medicine in the culture and society of the early Hebrews

Saša ZAVRTNIK, DVM, Faculty of Geotechnical Engineering, University of Zagreb, Varaždin, Croatia; Damir ŽUBČIĆ, DVM, PhD, Full Professor, Faculty of Veterinary Medicine University of Zagreb, Croatia

This review provides a look at the historical and biblical foundations and beginnings of veterinary and human medicine among the early Hebrews. Hebrews, in their beginnings around 2000 B.C., were organized as tribes of nomadic shepherds. In their daily life, they were dependent upon and were in constant relation with animals. Animals were used for food, as a source of milk and meat, but also as a source of material for many necessities, while animals also were very important for sacrifice. Accordingly, the most important profession was likely that of the shepherd. To examine Hebrew history and to understand their coexistence with the living world, the Old Testament record was referred to, primarily the Pentateuch – Torah – the Law. Other sources referring to this subject were also used, with purpose of gathering them into one place. In the society of the early Hebrews, priests studied and conceived the law. They were the mediators between God and the people, every

individual, through the act of reconciliation expressed in the sacrifice, and they also played a significant role as physicians. In the Hebrew medicine of the time, the most dominant type of medicine was prophylactic. Inspection, selection, and castration procedures are also evident. The role of blood, food guidelines, hygiene, clean and unclean animals, and animals for sacrifice were emphasized. Strong ethical principles were founded in human relationships, in their relationship with animals, earth and nature. The symbol of healing was also mentioned in the form of bronze serpent that can also be found in other cultures. It is not too farfetched then to conclude that these laws have contributed to the survival of the Hebrews and the preservation of their uniqueness throughout the millennia of a troubled and uncertain history.

Key words: *veterinary and human medicine, Hebrew history, Bible, prevention and quarantine, ethical relationship, shepherd*